

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В ЧСР.
ÉDITION DE L'ÉCOLE POLYTECHNIQUE UKRAÏNIENNE EN TCHÉCOSLOVAQUIE

доц. В. САДОВСЬКИЙ

Районізація України

DOC. V. SADOVSKYJ

RAJONISACE UKRAJINY

ÜBER DIE RAYONISIERUNG DER UKRAINE

1931

ПОДЄБРАДИ — LAZNĚ PODĚBRADY

Доц. В. Садовський.

Спроби районування України*).

Спроби районування України можна поділити на дві групи. Одну групу — найбільшу щодо числа варіантів, — складають спроби районізації України, що їх переведено за часів дореволюційних і довоєнних, за яких Україна трактувалася як один із складових елементів російського загальнодержавного районування. Друга група — проекти районування пововинні і пореволюційні, які підходять до України, як до окремої народньо-господарської одиниці.

Власне, нашому розглядові і оцінці мусіли б підлягати лише спроби районування цієї останньої групи. Загальнодержавний підхід до завдань районування, який характеризує цілу першу групу, впливає на визначення тих прикмет, що на їх підставі переводилось районування; характеристичність і придатність цих прикмет визначалася не з погляду української економіки, а з погляду російської; цей момент так само впливав на визначення числа районів і їх розмірів. Отже з цих міркувань поділ України на райони в загальнодержавних російських схемах характеризує не стільки відносини в українському народньому господарстві, як такому, скільки відносини характеристичні для України, як складової частини загально-російського господарського цілого. Для характеристики відносин в українському господарстві, як такому, вони можуть дати лише обмежений матеріал. Але між спробами районування України в загальнодержавному російському масштабі й теперішніми заховався і заховується певний методологічний зв'язок і спадковство. Через це уникнути розгляду передвоєнних спроб районування України в загальноросійському державному масштабі неможна.

I.

В іншій нашій праці ми уже підкреслили характеристичні риси розвитку теорії і практики районування в Росії. В зв'язку з низьким розвитком народнього господарства, з пануванням в економіці країни сільського господарства, особливу увагу дослідники звернули на сільсько-господарське районування, на підкреслення значіння природно-історичних моментів. Поняття природно-історичного району для багатьох дослідників є тотожним з поняттям економічного району і розрізнення між ними переводиться не скрізь і не всіма. З другого боку низький ступінь розвитку економіки і зв'язана з ним відсутність виразности і окреслености в народньо-господарській структурі поруч з браком матеріалів для характеристики існуючої структури вели до того, що в дуже багатьох спробах характеристика

*) Стаття є уривок з виготовленої до друку праці: Поняття економічного району і справа районування України.

окремих конструйованих районів подається найбільш загальна і елементарна; все це в багатьох випадках веде до того, що про ці спроби слід говорити, як про конструювання економічних районів шляхом інтуїції, а не в результаті докладного вивчення районоутворюючих прикмет, будування їх тільки як робочих гіпотез. В зв'язку з цим ціла низка дозованих спроб районування має для теперішнього часу лише історичний інтерес*).

До них відносяться у першу чергу такі спроби, як перша спроба поділу Росії на райони взагалі К. А р с е н ь є в а (1848); цей поділ збудовано головним чином на підставі природно-історичних прикмет. Україна в цьому поділі є розподілена між двома районами — «просторами» по термінології Арсеньєва — «карпатським», що складається з правобережних і лівобережних губерній (приблизно) і степового, до якого долучено нижні течії Дністра, Дніпра, Дону і Волги від Кишенева до Саратова. Спроба К. Арсеньєва мала на увазі дати те, що за сучасною термінологією має назву загальногосподарського району.

Такий самий історичний інтерес, як спроба загальногосподарського районування К. Арсеньєва, мають початкові спроби сільськогосподарського і промислового районування А. Єрмолова (1879) і Менделєєва (1893).

Характеристичною рисою спроби районування, що її перевів А. Є р м о л о в, є відсутність, з одного боку, твердо визначених прикмет, на підставі яких переводились районування, а з другого боку — відсутність визначених кордонів у намічених районів. Автор вважає, що в Росії ще не досить виділились ті прикмети, за якими можна переводити поділ на скільки-будь різко відмежовані райони сільського господарства. Тим то районоутворюючі прикмети беруться для різних районів різні, що характеризують як системи господарства, так і наявність певних культур, а в окремих районах визначаються передовсім центри. Україну А. Єрмолов виділяє в район переважаючої збіжжевої культури, який можна розбити на два підрайони; а) переважаючого трюхпільля і б) поліпшеної переложної або многопільної трав'яної вигінної системи. До цих районів в певних місцевостях долучаються території, які мусять бути віднесені до бурякового чи тютюнового районів. Слід відзначити, що в одному з повторних видань книжки: «Организація полевого господарства», в якій уміщено обґрунтування переведеного автором районування, автор відмовився від своєї конструкції і визнав, що вона не відповідає зміненним умовам сільського господарства. Промислова районізація, що її перевів Д. М е н д е л є в, не має якогось більшого теоретичного обґрунтування. Вона уміщена у вступному нарисі до «Обзора фабрично-заводской промышленности и торговли России», який написано для чиказької виставки в 1893 р. В цій класифікації Україну

*) Огляд історії районування дають: Б. Килпович в своїй книжці: К методологии районирования» (Госизд. 1921); проф. Фомін в роботі, присвяченій нарису української економіки: Украина (Харків, 1924) а також збірник: «Районирование СССР. (Изд. «Плановое хозяйство» 1926).

розподілено між районами: Полудневим, Полуднево-Західним і «Малоросійським».

З-поміж старших спроб районізації до останніх часів користувалася признанням і популярністю спроба загальноекономічного районування, яку переведено Семеновим, і остання редакція якої відноситься до 1880 р. В даному випадкові по суті речей йде не стільки про переведену на підставі певної системи прикмет схему районування, скільки про збудовану апріорно, влучну робочу гіпотезу. Схема П. Семенова мала певну вигідність при пристосуванні її до української дійсності, виділяючи на Україні три райони з виразними особливостями в господарській структурі: Правобережна (юго-західний), Лівобережна (малоросійській) і Степова (новоросійській) Україна.

Спиняючись на довоєнних спробах районування, треба відзначити перш за все цілу ту ріжнорідність і ріжнорідність у визначенні завдань і способів районування, яка характеризує відповідну літературу. Ця ріжнорідність підходу і способів приводить одних авторів (Д. Ріхтер) до нового песимізму і признання неможливості поділу Росії на райони, які задовольняли б вимоги і науки і практики, а других спонукає відректись від конструювання районів на основі певної системи прикмет, і запропонувати чисто геометричний поділ Росії за допомогою московського меридіану і рівнобіжника (Фортунатов). Серед цих спроб велика частина припадає на проекти районування, яке переводиться чи виключно на підставі природно-історичних прикмет, чи при їх виразній перевазі. Існує низка проєктів, де, маючи на увазі перевести економічне районування, фактично здійснювалось конструювання природно-історичних районів. До праць цього типу належить праця проф. Скворцова. Основні положення, які він висовує зводяться до слідуючого: «Ми встановлюємо два положення: — зазначає проф. Скворцов*) — 1) що вивчення характеру району вимагає, перш за все, вивчення його фізично-географічних умов, з огляду на те, що ці умови визначають характер його і 2) що райони, які ми встановлюємо на підставі ріжнорідності фізично-географічних умов мусять мати назву не сільсько-господарських, а просто економічних районів». Підміна поняття економічного району поняттям району природно-історичного встановлюється цим положенням вповні. В конструкції проф. Скворцова Європейська Росія ділиться на 34 райони, в яких українську територію охоплюють повністю полуднево-західний чорноземний, центральнорозземний український, новоросійський степовий, кримський гірський, донецький гірнично-промисловий, і частинно: пінський поліський, і білорусько-український лісо-степовий. Спроба проф. Скворцова є однією з багатьох спроб перевести районування, виходячи з прикмет природно-історичних; сюди відносяться і з ранішніх спроб — спроби Вінера, з пізніших — Дояренка; обмежує-

*) Проф. А. И. Скворцовъ. Хозяйственные районы Европейской России, Вып. I., СПб. 1914.

мося нотуванням їх, оскільки розгляд їх лежить поза межами нашої теми.

До другої групи спроб районування можна виділити ті, що про- бують перевести районування на підставі прикмет мішаного ха- рактеру, узглядноючи як прикмети природно-історичного, так і економічного характеру. Серед цієї групи треба відзначити спробу Р і х т е р а (1898). Він виділяє, як районоутворюючі прикмети — з природно-історичних ознак: орографію і гідрографію країни, клі- матичні умови, геологічну будову, ґрунт, фльору і фауну; з еконо- мічних: гущавину і етнографічні особливості населення, заняття населення, розподіл землі і користування нею, її продукційність, що залежить від природних умов. Окрім того автор бере до уваги умови історичного і адміністративного характеру. Для Європейської Росії, виходячи з цих прикмет, Ріхтер будує дві схеми районів: в одній за одиницю при конструюванні району береться губернія, в другій — повіт; в першій схемі автор виділяє 16 районів, у другій — 24. В першій губерніяльній схемі Україна поділяється між чотирма районами; два з них захоплюють українську територію в цілості: український (малоросійський) і новоросійський; кожен з цих райо- нів перетинає українську територію в напрямі з заходу на схід, при чому один район охоплює північ України, а другий південь її. Межа між цими районами йде приблизно через південне Поділ- ля, додержуючись меж губерній, на Бахмут; поза цими района- ми лишається Волинь, яка відходить до західного району і Черні- гівщина, яку приєднано до центрального хліборобського району. Та сама схема заховується для України і при повітовому спосо- бі конструювання районів. Ріжниця в дуже незначному посуненні на пів- день межі між українським і новоросійським районами в її західній частині, завдяки чому ціле Поділля опиняється в українському ра- йоні. Більш значні поправки зроблено в північній і західній межах українського району. Західню межу його перенесено на схід так, що територія західної Київщини в самому Києвом попала в західній район; натомість частину Чернігівщини по Чернігів перенесено з центрального хліборобського району в український. Ми умисне спинились докладніше на визначенні меж українських районів у Ріхтера для того, щоб підкреслити, оскільки різнородні місце- вості українські він поєднав у один район; на це свого часу вказував О. Русов, зазначаючи, що неможна поєднувати в одному районі та- ких місцевостей, як Поділля і Харківщина. «Перше — це Європа в паровими плугами, цукроварнями, культурою по останньому слову агрономії. А який-небудь Старобільський чи Куп'янський повіти — це дичина XVI віку з перелогами, засміченням полів, недородами, голодуванням тощо». Характеристичним є, що, як ми підкресливали вище, Ріхтер після своєї спроби сконструювати поділ Росії на райо- ни прийшов до песимістичного висновку щодо можливості загально- господарського районування Росії; він за існуючих (1904) умов роз- робки матеріалу і ознайомлення з економічною дійсністю признав, що можливими і доцільними є лише спроби переведення спеціаль-

ного районування; без сумніву, в цій песимістичній оцінці можливостей загальногосподарського районування міститься разом з тим оцінка спроби районування, переведеної самим автором.

Не можна приднати повністю ні до однієї з зазначених нами груп, схеми районізації, яку запропонував проф. А. Челінцев. Цього автора відрізняє відсутність ясно встановленого погляду на ті прикмети — природно-історичні чи економічні, — які треба класти в основу районування. Коли в перших його працях помітно тенденцію робити більший наголос на значінні прикмет економічного порядку, даючи другорядне місце прикметам природно-історичним, то пізніше проф. Челінцев, як здається, схилився до більшого підкреслення ролі природно-історичних моментів. Але фактично особливість поведінки автора виявляється не в цьому; характерним є його трактування поняття району, як стадії еволюції народно-господарських відносин, різко зазначуваний момент динамічності структури району. Звідси випливає той факт, що в якості районуотворюючих прикмет беруться моменти, що характеризують еволюцію району, яка конкретно зводиться до ознак зросту інтенсивності господарства. Цілком ясно, що вибір районуотворюючих прикмет, який переводиться в загальноросійському масштабі, не дає можливості углянути ті спеціальні фактори, які впливають на піднесення інтенсивності по окремих районах, бо процес наростання інтенсивності по окремих місцевостях набирає цілком своєрідного характеру. Ця неможливість включити в схему додаткові прикмети для України в значній мірі знецінює для нас схему А. Челінцева. З другого боку проф. Студенський*) робить А. Челінцеву цілком справедливий закид, що ті економічні прикмети, якими користується проф. А. Челінцев, в суті своїй є не стільки прикметами економічного порядку, скільки технічного; та й сам проф. А. Челінцев ототожнює поняття економічних прикмет з поняттям організаційно-виробничих прикмет. При цій комбінації, очевидно, встановити питомий тятар кожної окремої прикмети і перевести порівняння між ними за відсутністю спільної міри є завданням не можливим; коли проф. А. Челінцев проте пробує порівнювати і підсумовувати окремі прикмети, то це за браком спільної міри не сприяє виясненню справжньої картини господарських відносин.

Спроба намічення схеми районів проф. А. Челінцевим здійснена два рази: в 1910 і 1918 рр. Обидві схеми виходять з основного поділу Росії на чорноземну і нечорноземну смугу. В схемі 1910 р. Україна поділена між чотирма районами, при чому два з них входять в склад України цілком, а два — лише частинно; як найменш інтенсивний, виділений південь степової України, межа якого йде від Миколаєва на Олександрівськ і звідти на полудневий схід Азовського моря, включаючи сюди Крим; ця частина України в схемі А. Челінцева належить до цілинно-переложного багатотоварного-багатоовечого-малосвинного району, межа якого йде через Ростов, Царицин, Самару, Уфу на Челябінськ. Остання частина степової України з до-

*) Студенський. Очерки с.-х. економии. М 1925.

лученням Полтавщини, Харківщини і Вороніжчини складає рябопільно-переложний-багатоовечий-малосвинний-малотоварний район. Правобережжя в північною частиною Бессарабії виділені в плодозмінно - паровий - багатоосвинний - малоовечий - малотоварний район. Натомість Чернігівщина з'єднана в один район з Орловською, Курською, Тульською і Рязанською губерніями в інтенсивно-паровий трьохпільний-багатосвинний-багатоовечий-малотоварний район. Районізація 1918 року переведена проф. А. Челінцевим на підставі слідуючих п'яти основних ознак: 1) напрям великого скотарства, який встановлюється відсотком в череді молодняку віком понад один рік, 2) розмірами свинарства (відношення числа свиней до рогатої худоби); 3) розмірами вівчарства (відношення числа овець до рогатої худоби); 4) поширенням культури кормових трав; і 5) поширенням культур корнеплодів. Відповідно до цих прикмет в збудованих в 1910 році на Україні районах зайшли такі зміни. Виділено особливий бессарабський район, в якому об'єднано місцевості двох районів рябопільно-залежного і плодозмінно-парового; до цього району належать Бессарабія і частина полудневого Поділля і Київщини. Наслідком виділення бессарабського району межі плодозмінно-парового району, якому в схемі 1918 р. відповідає полуднево-західній район, з полудня звузились. Основні простори України в поділі 1918 року займає Новоросійський район, який відповідає рябопільно-переложному району 1910 р.; він охоплює величезні простори по чорноморському побережжю від Дністра до Ростова, Царицина, Саратова; там межа повертає на полудневий захід і через полудневі повіти Харківщини і Полтавщини упірається в Дніпро нижче Києва і, спускаючись по Дніпру, повертає на полудневий схід до устя Дністра. Натомість північні повіти Харківщини, Полтавщини і полудневі повіти Чернігівщини опиняються в центрально-чорноземному районі, а північні повіти Чернігівщини в Литовсько-Білоруському районі. Ми умисне зупинились докладніше на визначенні меж районів в обох схемах проф. А. Челінцева, бо з перегляду їх вже встановлюється, оскільки не характеристичний поділ переводять вони на Україні. Справді, навряд чи може бути признано доцільним і відповідаючим всім особливостям господарської структури об'єднання, напр., в одному районі Криму і Уфимської губернії, полудневої Бессарабії і Полтавщини, північної Бессарабії і північної Волині, Київщини і Катеринославщини в районізації 1910 року, або об'єднання Царицинського району і Полтавщини в районізації 1918 року. Безумовно, тут справа йде про конструювання районів на підставі прикмет, які не є однаково характеристичними і однаково важними для всіх тих місцевостей, які підлягають районізації.

Перейдемо тепер до спроб районування, в основу яких покладено економічний момент. Треба підкреслити, що цей підхід до конструювання районів особливою популярністю не користувався. Проте, все таки можна відзначити певні спроби, зроблені в цьому напрямі. На узглядненні в першу чергу економічних прикмет збудовано районізацію Росії в праці проф. Лященко: «Хлебная торговля на

внутренних рынках Европейской России». Районізацію переведено на основі поділу території Європейської Росії на продукційно-виробничу смугу і споживчо-одержуючу. В кожній смузі виділяються певні райони в залежності від ринку, до якого є тяжіння хлібного продукту, який продукується або споживається. Схема районів, що її намітив проф. Лященко, має в першу чергу спеціальний характер; вона пристосована до вивчення районів хлібної торгівлі. Українська територія в схемі проф. Лященка поділяється між районами: полуднево-західним і «малоросійським». Матеріали з роботи проф. Лященка, використано другим дослідником задля збудування своєї схеми районування. Цим дослідником є Баскін; він робить спробу збудувати схему районів у межах природно-історичних областей на основі дистанційної прикмети — на основі віддалености даного району від ринку збуту. Спробі своїй, що без сумніву, при дрібному районуванні має своє корисне значіння, дослідник намагається надати універсальне значіння.

II.

Перейдемо тепер до спроб районізації України, що їх переведено за останнє десятиліття, які виходять не з погляду поділу території цілої колишньої Росії, але лише з погляду районування української території. Ми виділимо і спинимось на тих спробах, які мають на увазі поділ на економічні райони. Отже спроб природно-історичної районізації України, — акад. Тутковського, Лічкова, Висоцького — ми тут не торкатимемось.

Першою з новіших спроб районізації України, на якій ми спинимось, — це спроба проф. Фоміна*), яка найтіснішим способом зв'язана з доповідними спробами районування в загальноросійському масштабі. Спроба районізації проф. Фоміна збудована на використанні даних досліджу, що їх опублікувало російське міністерство торгівлі і промисловости: «Торговля и промышленность Европейской России по районам». Покладення в основу даних досліджу, який переведено в р. 1900 і має за собою поважну давність, проф. Фомін аргументує так: 1900 рік — каже він — є завершенням того періоду, коли капіталістична організація промисловости набула своїх завершених форм, коли остаточно уклався товаровий ринок і встановився зв'язок між окремими галузями народнього господарства. Кризи і пертурбації, що виникали в народньому господарстві після 1900 р., лишали свій слід, але вони вже не могли порушити самих основ вже сформованого народньо-господарського організму. Таким чином, характеристичність даних 1900 року лишається і для пізніших років. Базуючи свою спробу на даних 1900 року, проф. Фомін цілком природно мусить користуватись тими підставами, що їх було прийнято для районізації авторами цього досліджу. Вони полягають на поділі Європейської Росії на певні зональні смуги в залежності від тих ґрунтів, які має дана смуга, оскільки при умовах економічного розвитку

*) Проф. Фомін. Украина. Экономич. характеристика. Харків. 1924.

Росії експлоатація зовнішніх природних багатств уявляє основу економіки кожної місцевості. Поміж цими смугами, які визначаються характером і родом експлоатації зовнішніх багатств, уміщені смуги, економічний стан яких визначається незалежно від існуючого тваринного і рослинного світу, смуги азонального характеру. В межах кожної смуги визначається нивка торговельно-промислових районів, які встановлюються розмірами і характером промисловости, торгівлі і обороту вантажів. Як матеріяли про промисловість і торгівлю дослід використав зібрані дані про промислове оподаткування; для вияснення розмірів обороту вантажів використано дані про залізничні і водні перевозки; тяглові перевозки залишилися поза обрахунками. На підставі цих даних дослідом міністерства торгівлі і промисловости, а за ним і проф. Фоміним на Україні виділяються три смуги: 1) полуднева гірничо-промислова, 2) полуднева хлібо-торговельна, і 3) полуднево-західня хліборобська і промислова. Оскільки проф. Фомін йшов за даними досліду 1900 року, межі смуг не цілком точно сходяться з межами України. Основою полудневої гірничо-промислової смуги є Катеринославщина в складі повітів: Верхньодніпровського, Катеринославського, Новомосковського, Павлоградського, Олександрівського, Маріупільського, Бахмутського і Славяносербського. Далі до цієї смуги увіходять повіти або частини повітів: Зміївського, Старобільського, Купянського та Ізюмського — Харківщини, Херсонського та Олександрійського — Херсонщини, Мелітопільського та Бердянського — Таврії і Таганрозького, Черкаського, першого Донського та Донецького — Области Війська Донського. До полудневої хлібо-торговельної смуги належать такі територіяльні одиниці в цілому чи в частинах: ціла Таврія, окрім згаданих вище двох повітів, що увіходять в склад полудневої гірничо-промислової смуги; Бессарабія, за винятком трьох північних повітів; Херсонщина, за винятком повітів, що відійшли до першої смуги; Балтський повіт Поділля. Полуднево-західня хліборобська і промислова смуга складається з повних або частин повітів 12 губерній. Сюди увіходять: Полтавщина, Харківщина, Чернігівщина. Поділля, Київщина, крім того, північні повіти Бессарабії, східні і полудневі Волині; незначна частина території Херсонщини і Катеринославщини, яка прилягає до Харківщини і Полтавщини. Опріч того, в неукраїнських губерній до складу смуги увіходила більшість повітів Курщини і повіти губ. Орловської та Могилівської.

Для першої смуги проф. Фомін дає слідуєчу характеристику: це азональна гірничо-промислова смуга розвиненого торговельно-промислового і промислового типу, розвиненої, головним чином, експортної торгівлі з майже виключним використанням залізничних, а неводяних шляхів. Він підкреслює, що загальну характеристику смуги можна було б дати, як на підставі даних, що торкаються розвитку і розмірів торговельних оборотів, так і виходячи з прикмети розподілу людности по окремих заняттях. Уважаючи можливим принципово для характеристики району користуватись як однією так і другою прикметою, автор спиняється на першій, яка має яскравіший

економічний характер, і дає ту характеристику смуги, що її наведено вище.

Полуднева хліботорговельна смуга характеризується значним розвитком торгівлі рослинними продуктами. Промислова діяльність хоч і досить значна, ніби відходить на задній план. Характеристичним для смуги є наочність інтенсивних торговельних зв'язків з чужими державами, значна роль морської торгівлі і використання водяних шляхів.

Полуднево-західня хліборобська і промислова смуга уявляє густо заселений район індустріялізованого сільського господарства; на загальному індустріально-сільсько-господарському тлі в межах смуги виділяється чотири підрайони: харківський — цукровий, київський — цукровий, чернігівський — тютюново-махорочний і полтавський — пшенично-млинарський. Такі межі окремих смуг і таку їх характеристику конструював проф. Фомін на основі дослідів 1900 року.

Ми бачимо, що проф. Фомін, йдучи за дослідом 1900 року, свою конструкцію будує на системі прикмет подвійної категорії: поділ на смуги переводиться на основі прикмет природно-історичного характеру; виявлення меж районів в границях смуг і їх характеристика, як рівно ж характеристика цілих смуг, дається на підставі прикмет економічного характеру. Проте, більш уважний розгляд принципу конструювання смуг приводить до висновку, що вряд чи можна їх вважати за дійсно збудовані на основі прикмет природно-історичного характеру. В основі поділу на смуги в захованому вигляді, власне, лежить економічний принцип. Самодовліючого значіння введення ознак природно-історичного характеру не має. Вони долучаються, як помічні ознаки переходового характеру в зв'язку з певними особливостями господарської структури. Треба також відзначити ще другий момент, характеристичний для зональних смуг. Оскільки зональні смуги визначаються на підставі зонального розподілу надземних багатств, то здавалось би, що між цими смугами і ґрунтовими та кліматичними районами мусіла б існувати певна відповідність, бо характер і розміри надземних багатств в першу чергу визначаються, власне, кліматичними і ґрунтовими умовами району. Проте, порівняння смуг дослідів 1900 року з ґрунтовими зонами проф. Прасолова і кліматичними районами проф. Броунова вказує, що ця відповідність існує в дуже незначній мірі. Ці відхилення, відхилення дуже значні і кардинальні, очевидно, є результатом прийняття до уваги в поділі смуг моментів економічного характеру, які для смуг азональних виступають як основні в неприкритому вигляді, для смуг зонального характеру — в захованому вигляді. Таким чином, мабуть більш правильно було б охарактеризувати конструкцію проф. Фоміна і дослідів 1900 року, як збудовану в своїй основі на системі прикмет економічного характеру. Цей висновок набирає тим більшої обґрунтованості ще й через те, що характеристика кожної окремої смуги переводиться за прикметами економічного, а не природно-історичного порядку. Будуючи свою конструкцію на прикметах економічного порядку, проф. Фомін за дослідом 1900 року не йде шляхом

відшукування тих універсальних прикмет, згідно з якими переводиться характеристика всіх районів; в кожній із смуг він висовує для характеристики, окрім прикмет спільних з іншими смугами, прикмети характеристичні саме для даної смуги. Цим створюється можливість повнішої і докладнішої характеристики кожної з смуг. Дійсно, багатством і повнотою характеристики, яку дав проф. Фомін, його схема стоїть на спеціальному місці. Але з другого боку, вводячи спеціальні прикмети для характеристики кожної з смуг, проф. Фомін не висловлює їх в якійсь загальній формі, не знаходить для них загальної міри, і через те не дає можливості встановити питомого значіння цих спеціальних прикмет, їх більшої або меншої ролі в економічному житті району. А це веде до того, що поділ на смуги, які переводить за дослідом 1900 року проф. Фомін, не завжди справляє переконуюче вражіння. Так, багато заперечень і сумнівів викликає об'єднання в одній смузі Правобережжя і Лівобережжя, в економіці яких є поважні різниці. Між іншим, для виділення і характеристики саме цієї смуги висовується прикмета гущавини заселення, прикмета, вияснити питоме значіння якої щодо інших прикмет не є можливим. Через те районізація проф. Фоміна і дослід 1900 року уявляє безперечний інтерес головним чином з погляду свого конкретного змісту, але не з погляду конструювання такої схеми районів, доцільність і наукова раціональність якої була б доведена. Щодо останнього, як ми підкреслили, найбільші сумніви, нам видається, мусить викликати полуднево-західня торговельна і промислова смуга. Не можна, проте, не зазначити, висовуючи завид схемі проф. Фоміна в тому, що вона не дає засобів до порівняння питомого значіння районоутворюючих прикмет, що ця проблема теорією районування загалом досі ніким не розв'язана, а спроба розв'язати її що зробив Челінцев, не може бути признана вдалою. Це є одна з причин, у зв'язку з якою можливості в даний момент конструювати загальногосподарські райони, до яких відносяться смуги проф. Фоміна, збудовані на підставі дослід 1900 року, являються сумнівними. Нарешті, ще одна увага, якою ми хочемо закінчити розгляд схеми проф. Фоміна. Не можна обминути того факту, що проф. Фомін, даючи свою характеристику окремим смуг, часто користується даними і цодженнями, які випливають з трактовки України, як частини загальноросійського господарського цілого.

III.

Інтересні спроби підійти до розв'язання проблеми районування України було зроблено урядовими чинниками УССР — секцією по районуванню при Держплані УССР. В урядових совітських колах переведено розмежування між завданнями і плянами економічного районування та адміністративного районування; перше намічається і здійснюється для збудування певних перспективних плянів розвитку народного господарства в загальносоюзному масштабі; друге ставить цілі переведення певної адміністративної реформи. Намічення плянів економічного районування є завдання загальносоюзних ор-

ганів; пляни в обсязі адміністративних реформ в певних розмірах розроблюються і переводяться в життя окремими республіками, що увіходять в совітський союз. При тенденціях зв'язати адміністраційну реконструкцію в досягненні певних господарських ефектів і мислити її як адміністративно-господарську реконструкцію, різниця між двома завданнями районування не все послідовно переводилася в життя, а досить часто помічається змішування двох цих завдань щодо районування. В наслідок цього на Україні при переведенні роботи по адміністраційній реформі розроблено матеріал, який торкається не тільки адміністраційної реконструкції, але в проблеми економічного районування*). На жаль, тільки ця робота після переведення поділу України на округи, як здається, спинилась. В матеріялах, що їх випустив український уряд найбільший інтерес уявляє перший том, на окремих працях якого, присвячених справі економічного районування України, ми і спинимось нижче.

Уявляє інтерес в цих працях перш за все їх частина, так би мовити, критична, яка містить оцінку тих проєктів щодо загально-економічного районування України, які висунено союзними чинниками.

Держплан РСФСР в своєму докладі III-й секції ВЦІК в 1921 році поділив всі спроби районування, на три великих групи: 1) роботи по стисло-статистичному районуванню, районування по однорідності; 2) роботи, що базуються на районуванні по осередках, на підрахункові економічного тяжіння і 3) роботи по зв'язках, по зручності комунікації.

При статистичному районуванні в один район в'єднуються місцевості однорідні по певній прикметі, але ступінь однорідності визначається не тільки якісно, але й кількісно. Подібні райони, маючи велике значіння для вивчення країни, не можуть бути здійснені в в житті, як економічні райони, через свою неправильну конфігурацію.

Районування по осередках до певної міри дає можливість встановити можливу еволюцію району. Але існування навіть чисто продукційного осередку само по собі не завжди може уважатись єдиним фактором, що визначає господарську фізіономію району.

Районування по зв'язку, по шляхах комунікації, самостійного наукового значіння не має і мати не може через те, що транспортні умови легко підлягають зміні і через те, що загалом транспортна проблема не може увіходити в коло стисло-районових завдань, бо транспорт не роз'єднує, а з'єднує.

Цим всім непридатним спробам держплан протиставляє свій метод районування — енергетичний, основи якого розроблено проф. **А л е к с а н д р о в и м.**

*) УССР. Госплан. Материалы по районированию Украины. Секция по районированию. Харьков 1923.

УССР. Государственная общеплановая комиссия. Центр. Стат. Упр. Материалы по районированию Украины. Низовое районирование на 1. I. 1924 г. Харьков 1924

Найбільш характеристичні уступи формульованих держплянном принципів районування є такі:*) «Виділення економічного району, який претендує на самостійне існування в характері суцільного господарського організму комбінованої продукційної сукупности, може бути переведено виключно лише після уважного попереднього вивчення всіх факторів господарського життя: природно-історичних ресурсів, гушавини і розподілу людности, існуючих промислових і технічних вартостей, транспортних умов і господарських осередків району... Визначаючим моментом при виділенні кожного економічного району мусить бути перспективний плян його господарського відродження з прийняттям до уваги нових форм використання енергії (електрофікація) і транспортного зв'язку (надмагістралі)... За підставу до виділення району має бути покладено виробничий принцип: кожний район мусить уявляти комбіновану виробничу сукупність, бути самостійним господарським організмом, що працює з іншими районами на підставі доцільного поділу праці і живого співробітництва... Першим етапом у виділенні економічного району є визначення основної спеціалізації району, на підставі якої визначається приблизні межі району, що мусить мати в своїх межах найбільшу кількість ресурсів, необхідних для обраної спеціалізації (ст. 42)». Проти цієї постановки проблеми в українському збірникові матеріалів по районуванню повстає М. Гуревич, який висовує проти московського підходу до питання низку закидів, яким не можна відмовити в слушності. Є дуже характеристичним, що закиди, які висовує М. Гуревич, він трактує як погляди, які «хоч не можуть вважатися офіційними поглядами комісії районування Укрдержплянну, але які, проте, найшли свій вислів в працях комісії, а головне в проєктах районування, що надіслано адміністративно-територіяльними комісіями» (ст. 7). Закиди М. Гуревича формульовані в цілій низці положень. Попередні спроби районування — зазначає він — є остільки різнорідні щодо свого масштабу, характеру, цілей, що та класифікація, яку дав для них держплян РСФСР вряд чи може уважатись правильною. Зокрема не можна уважати правильним виділення, як спеціальної, статистичної методи районування, бо вона спиняється лише на формальному моменті і цілком не дає вказівок на матеріальні завдання районування. Є неправильним приписувати статистичній методи районування (по термінології держплянну) особливу властивість творити райони неправильної конфігурації, яка залежить в першу чергу від простірного поширення районоутворюючих прикмет. Статистиці завжди мусить належати домінуюче значіння в питаннях районування. Районування по осередках російським держплянном не дооцінюється. Самий факт існування міста свідчить у величезній більшості випадків про існування економічного району, який його живить, а значить і про оточення, яке тяжить до міста. Розуміється, виділення району тяжіння до міста при більшій розвиненості міського життя і існуванні низки міст зв'язане з певними труднощами, але такі труднощі

*) Районирование СССР. 1917—1925. Изд. План. хоз 1926.

неминучі при кожному способі районування. Районування по транспортному зв'язку так само як і статистичне районування неможна виділяти в окрему методи. Це є лише технічний засіб, за допомогою якого, на підставі прикмети транспортного тяжіння, робиться спроба визначення економічних районів. А сама прикмета транспортного зв'язку є дуже симптоматичною.

Висовується так само низка закидів проти енергетичної методи районування. Висовуючи тезу про виробничі райони, російський держплян має на увазі по суті речей промислові райони. Це звужує можливості відповідної конструкції району в тих випадках, коли хліборобство є зайняття переважаючої більшості населення. Особливо цей останній момент мусить відігравати ролю для степової України. Виникає сумнів щодо реальності можливості конструювання економічного району, коли його трактувати як певне самодовліюче замкнене ціле, як це робить російський держплян. Це зв'язано з перспективами майбутнього, які не можуть не бути невідомими. «Тим часом в зазначеній області (в обсязі перспектив) нема нічого, але все є на очікуванні, все є можливим, придатним, ймовірним і то лише при умові проведення нових залізниць, використання річної енергії, шлюзування, сполучення рік і поширення культури. Само собою, такі героїчні заходи можуть оживити будь який край. Але питання чи далека ця перспектива? Мабуть, що дуже, тим паче, що в совітському союзі 21 область і всі вони просторі, малоприступні, але ховають в собі величезні надземні і підземні багатства, і всі потребують доріг, шлюзування каналів, сполучення і поглиблення рік, улаштування електричних станцій, фабрик, заводів і поширення культури. А коли це перспектива дуже далека, то як знати, що вдасться здійснити, а що не вдасться; як відгадати її реальні форми і як можна ламати дійсність на користь далекого, уявленого, вимріяного?» (ст. 10.). — Проблема районування повинна розв'язуватися, виходячи в реальних відносин, вносячи перспективний елемент в найконечнішій обмеженій мірі. Спиняючись на питанні про методи районування, необхідно зазначити, що навряд чи взагалі можлива та сама одноманітна метода районування на будь-якій ширшій території в ріжноманітними умовами. Доцільність пристосування того чи іншого способу районування не може бути визначена в абстрактній формі, але лише в зв'язку з тими реальними умовами, в яких переводиться районування. Абстрактних універсальних метод районування загалом не існує. Прикмети, що їх кладеться в основу районування, мають лише відносне значіння. В районах з примітивним станом сільського господарства, зокрема на Україні, велике значіння можуть мати природні особливості району. Не є вистачаючим вивчення стану районоутворюючих прикмет в даний момент, треба опріч того вивчати ці прикмети в історичному розвитку, бо тільки тоді можна мати певний образ району. Пристосування тих чи інших метод районування залежить також і від його масштабу. Проблема районування подібна до проблеми всякої класифікації і до проблеми групового статистичного опису. І в першому і в другому випадкові

із загальної маси об'єктів виділяють певні групи по спільності прикмет, і чим більша група, тим менше береться прикмет для її визначення. Так і при районуванні: в міру зростання масштабу доводиться обмежуватися все меншим числом прикмет. Звідси виникає необхідність іншого спеціального підходу до питання дрібного районування, яке особливо ускладнюється тим, що тут доводиться роз'язувати справу не тільки економічного, але й адміністративного будівництва.

Такий в основних рисах зміст тих закидів, які М. Гуревич в імені українських совітських діячів щодо районування висовує проти схем і концепцій російського держплану. Всі ці закиди є наче вступом до конкретної критики плянів російського держплану поділити територію України на два райони — полуднево-західній і полудневий гірничо-промисловий. Лишається подекуди вражіння, що вся докладність і повнота теоретичної аргументації викликана власне тим, що на теоретичній концепції російського держплану будувались небажані і неможливі для українських совітських діячів висновки. Над справою поділу України на два райони спиняється тодішній голова українського держплану Гр. Гринько і М. Гуревич. Гринько в передмові до збірника заявляє: «Може бути в жадному випадкові ця ідея (поділ на райони), взята в чистому вигляді, при всій зовнішній економічній доцільності не зустрічає стільки труднощів і не викликає таких суперечностей в цілому сукупністю відносин, що склались в процесі революції, як на Україні» (ст. 8). Поділ України на дві економічні області, політично оформлені в повноправні краєві виконкоми, перш за все означав би ліквідацію України, як республіки, що було б при даній політичній кон'юктурі виявом політичної коротковорості і найбільшою політичною помилкою. Далі, поділ України на дві економічні області означав би роз'єднання між західною, переважно селянською, частиною України з промисловістю на сільсько-господарській сировині і східною пролетарською в індустрію на промисловій сировині, що так само мусить бути визнано недоцільним. «Стисло економічний і продукційний (производственный) погляд натикається тут на непереборні політичні труднощі. В економічному районуванні і адміністративному поділі України треба брати, як ціле. Але тоді неминучим є перегляд багатьох преміс і самої методології районування» (ст. XI).

Що до аргументації проти поділу України на два райони, яку висуває М. Гуревич, то вона, повторюючи політичні міркування висунені Гриньком, доповнює їх низкою положень економічного характеру. Ідея поділу України на області — зазначає М. Гуревич — не користується на Україні популярністю через те, що Україна тут трактується як єдиний національно-економічний район. Поділ України на дві економічні області неминуче мусить повести до ослаблення українського уряду, а півніше до його ліквідації, мусить привести до адміністративних ускладнень і небажаних політичних наслідків з огляду на роз'єднання між східною і західною частинами України. Поділ на дві області є надто грубий і схематичний. Полуднево-

західній район в жаден спосіб не може уважатись чимсь однорідним, всі частини якого можуть обслуговуватись одним осередком в Києві. Полуднева гірничо-промислова область так само не уявляє чогось однорідного; поруч з зазначеним розвитком гірничого промислу для цього району не менш характеристичним є значний розвиток хліборобства, який зближує її з полуднево-західньою областю. Взаємний вплив обох областей в сільсько-господарському відношенні є безсумнівним, що виявляється в поширенні полудневих культур на північ і навпаки. Обидві області складають один хлібний масив, і потребують системи заходів для піднесення хліборобської культури. А для цього непридатним є краєвий апарат. Сільсько-господарський промисел є в своїй основі льокальним і його охорону і розвиток найлегше перевести при дрібніших адміністративно-економічних одиницях. Для керування українською промисловістю немає потреби виділяти спеціальної промислової області, яка неминуче мусить захопити і хліборобські місцевості. Керування промисловістю може бути здійснене і без такого виділення, але з огляду на тісний зв'язок, що існує між промисловістю і хліборобством, керування цілою українською гірничою промисловістю мусить бути сконцентроване на Україні. Обласний поділ України зв'язаний з переведенням електрофікації, що буде реалізована в невідомій будучині. При цих умовах радикальна реорганізація України, що ледви стала на ноги після війни, навряд чи доцільна. З радикальними реформами краще почекати до в'яснення економічної ситуації і господарських та фінансових перспектив.

Ми досить докладно переказали зміст тих закидів як загально теоретичних, так і практичних, що висувуються українськими діячами в справі районування проти концепцій і поглядів російського держпляну. Ми бачимо, що аргументи проти конкретного поділу України на два райони несуть політичний і практично-господарський характер; виходять отже вони з обсягу нашої теми, і через те на обговоренні їх спинятись не будемо. Натомість положення, що їх висунено щодо загальної постановки проблеми районування українськими діячами в справі районування, поминути цілком без обговорення не можемо. Вони містять подвійну аргументацію: з одного боку дають вони цілком обґрунтовану і правильну критику положень, висунених щодо районування російським держпляном, з другого боку дають низку тез позитивного характеру, які в обсязі районування формулюють певні позиції, висовують певні формули. До критики положень, висунених російським держпляном, розуміється, можна в загальному і цілому приєднатись. Натомість в обсязі позитивного підходу до проблеми районування не можна обійтись без деяких зауважень. В одному місці збірника праць, який ми обговорюємо, висовується теза, що в роботах по районуванню не можна не надавати великого значіння науковій роботі в обсязі проблеми районування в досовітський період. Це положення, без всякого сумніву, цілком правильне і доцільне, почасти пояснює, як опинились в тезах по районуванню безкритично прийняті положення з поперед-

ньої літератури. Так, приведені нами вище положення про необхідність при переведенні районування вивчати не тільки стан районууючих прикмет, але й вивчати їх в історичному розвитку, дуже наближається до тих думок про район, як етап господарської еволюції, які висував проф. Челінцев. Висовуючи цю тезу, М. Гуревич зовсім не спиняється на думці, що при конструюванні району на основі довільно вибраних прикмет не завжди і не скрізь є можливим переводити цей вибір в той спосіб, щоб дана прикмета відповідала своєю питомою вагою і своїм значінням і сучасному станові району і напряду його історичного розвитку. Обидва ці моменти не є гармонійно сполученими і через те завдання дослідника — розмежувати ці два способи досліду, а не намагатись перевести те поведання, яке не дається перевести.

Неясним є ставлення питання про районування на підставі природних ознак. Здається мова йде про те, щоб взяти до уваги особливості природно-історичного оточення остільки, оскільки воно позначається і виявляється на особливостях господарської структури; таким чином, фактично мова йде про прикмети не природно-історичного порядку, а прикмети соціально-економічного характеру. Якщо конструкція авторів дійсно така, проти неї нічого не можна закинути; щождо введення в конструкцію району природно-історичних прикмет в чистому вигляді, то недопустимість цього вияснена раніше.

Положення про відсутність універсальних засобів і методів районування, про труднощі, які стоять перед дрібним районуванням і невиспачаючу характеристику району, яка дається при районізації великого масштабу, є цілком правильними, але з них не робиться того загального висновку, який належить. З усіх цих положень випливає визнання факту сумнівності можливості конструкції загальногосподарських районів і обмеження завдань конструкціями спеціальних районів. Ці висновки зроблено на практиці, бо від конструкції загальногосподарських районів обласного значіння автори відмовились, а побудовані ними райони дрібні — округи — сконструйовано вже не як економічні райони, як адміністративні одиниці — не на основі прикмет економічного характеру, але з долученням до них міркувань адміністративної доцільності, прикмет природно-історичних, етнографічних історичних тощо. Проте, ті висновки, які здійснено практично, не знайшли своєї завершеної теоретичної формульовки.

Окрім матеріалів, присвячених загальній постановці районування й загальногосподарському районуванню України, є в збірникові українського держплану матеріал, що торкається районування української промисловости і сільського господарства. Першому питанню присвячено статтю Л. М і х е л ь с а, другому — праця В. С о л о в е й ч и к а.

Стаття Л. М і х е л ь с а має дуже елементарний характер і більшого інтересу не викликає. Це огляд української промисловости, оскільки вона характеризується кількістю закладів, числом робіт-

ників і кількістю продукції по родах виробництв по губерніях перед війною і після війни (в 1912 р. і 1922 р.). Спроби районізації, власне, не зроблено жадної. Ціла робота не більше, як примітивний нарис в географії української промисловости.

Більший інтерес уявляє робота В. Соловейчика, співробітника проф. Челінцева. Робота, доречі, дуже не велика щодо своїх розмірів, складається з методологічного вступу і самої спроби поділу України на с.-г. райони. Автор підкреслює, що завданням районування мусить бути не констатовання умов господарства, не районування за ознаками-премісами, а вияснення його безпосереднього стану. Згідно з поглядами Челінцева, автор висовує концепцію районування по типах організації господарств, яка дає можливість виявлення господарської еволюції. Районування по типах організації господарства, на думку В. Соловейчика, має той позитивний бік, що воно усуває суб'єктивізм в доборі районоутворюючих прикмет, обмежуючи їх тільки тією групою прикмет, яка є зовнішнім виявом системи господарств. Фактично на практиці проте цей принцип вибору районоутворюючих прикмет, як констатує автор, повністю не може бути додержаний, з одного боку, внаслідок відсутности загально визнаної класифікації системи господарств, а з другого боку — в зв'язку з тим фактом, що ніяка класифікація не може зафіксувати переходових форм і новоутворень в господарській структурі. Свою схему районоутворюючих прикмет В. Соловейчик будує в згоді з схемою А. Челінцева через добір прикмет, які мають вияснити рівень інтенсивности господарства. Це можна зробити, на думку автора, використавши слідуєчі ознаки: 1) способи піддержання плодючости ґрунту, зв'язані з кількістю ріллі між ріжними категоріями вжитків, 2) характер використання безпосівної площі, 3) розподіл посівної площі між культурами ріжної трудомісткости, 4) положення, роля, форми і напрям продуктивного скотарства. Виходячи з цих прикмет В. Соловейчик будує поділ України на три райони, які він, знов таки йдучи за А. Челінцевим, називає організаційно-продукційними. На півночі виділяється група повітів Чернігівщини, Волині і Радомиський повіт Київщини, що складають інтенсивно-паровий нечорноземний район. Другий район — на заході — плодозмінно-паровий, на полудневому сході — рябопільний — охоплює Київщину, Поділля, західню частину Харківщини і Полтавщини. Третій район, до якого відноситься решта України — це є район переложно-зернового господарства. Автор прикладає таблицю, в якій дає характеристику намічених ним районів по низці районоутворюючих прикмет. Він подає розміри посіву на одно господарство $\%$ озимини, $\%$ корнеклубнеплодів, $\%$ посівних трав, кількість корів на 100 десятин, кількість молодняка старшого від 1 р. на 100 корів, кількість свиней на 100 дес., кількість свиней на 100 штук рогатої худоби, кількість овець на 100 штук великої рогатої худоби, кількість робочої худоби на 100 дес.

Слід зазначити, що в цій таблиці В. Соловейчик заводить певну зміну в запропонованій ним схемі районів; тут виділяються три ра-

йони: паровий, рябопільний і переложно-зерновий; в першому паровому районі, як окремий підрайон виділяється нечорноземна його частина.

На підставі аналізу даних своїх таблиць В. Соловейчик приходить до висновку, що структура сільського господарства на Україні зформувалася, головним чином, під впливом економічних факторів. Парова смуга має більшу гущавину населення, яка дає можливість більшої інтенсифікації господарства. Ця інтенсифікація господарства знаходить свій вислів в паровому районі в збільшенні $\%$ засіву корнеклубнеплодів, посівних трав і озимини. Так само мають місце вияви інтенсифікації скотарства, яке знаходить свій вияв у високій гущавині в паровому районі молочних корів, свиней і робочої худоби. Нечорноземна частина відрізняється від чорноземної більшою кількістю корів, свиней, овець і більш високим відсотком м'ясного молочної, а збільшення числа овець свідчить про екстенсивні тенденції скотарства в районі.

Третій район є багатоземельно-зерновим; має він малу кількість корів, м'ясний напрям скотарства, малу кількість свиней.

Як ми уже підкреслили, аргументація і схема В. Соловейчика цілком й вповні повторюють підхід до питання А. Челінцева. Отже всі ті зауваження, які зроблено з приводу висновків А. Челінцева, відносяться так само й до аргументації В. Соловейчика. Той продукційно-технічний елемент, який є в концепціях районів А. Челінцева, так само є характеристичним для районів В. Соловейчика. Та сама відсутність спільної міри для вираховання значіння окремих прикмет, якими користується при конструюванні районів автор, що характеризує конструкції А. Челінцева, характеризує і конструкції В. Соловейчика. Але є проте кілька уваг, що їх треба скерувати на адресу одного тільки В. Соловейчика. Нам здається неясним, на які три райони автор хоче поділити Україну: чи на паровий район, рябопільний і переложно-зерновий, по тій схемі, по якій він будує свою таблицю, чи на ті три райони, про які він говорить в тексті перед таблицею. Безумовно кожна з цих схем, яка виходить з поділу України на обмежене число районів, не може не бути дуже грубою і елементарною, може охоплювати лише обмежене число прикмет в господарстві району. Але всеж треба зазначити, що в кожному з варіантів В. Соловейчика, виразно виявляється залишення без уваги дуже характеристичних рис господарства, що значно понижує їх вартість. Дуже сумнівним є долучати нечорноземну частину як підрайон до парового району. Має ця частина цілу низку особливостей в своїй господарській структурі, що примушують трактувати її окремо. Поєднання і чорноземної і нечорноземної смуги в паровому районі перешкоджає виявленню всіх характеристичних особливостей господарської структури чорноземної смуги. Коли стати на ґрунт того поділу, який В. Соловейчик дає в тексті, то так само дуже сумнівною виглядає можливість і доцільність поєднання в одному районі плододозмінно-парової і рябопільної смуги. В результаті не цілком вдалого поділу на райони, конструкція В. Соловейчика дає не так

багато, і може мати обмежене значіння. Дефекти методологічного підходу йдуть поруч з не цілком вдалим його використанням. Це не означає, розуміється, що схемою районів, що її запропонував В. Соловейчик не слід і не можна користуватися. Ходить нам про те, щоб показати, що цією схемою не можна задовольнитися, що її не можна вважати за розв'язання питання. Невистачальність тих прикмет, на підставі яких автор хотів дати їх господарську характеристику, очевидно, він почував і сам. Інакше не треба було б додатково доповнювати їхні властивості на основі характеру їхніх торговельних оборотів. Автор і починає давати таку характеристику, але впадає в такі очевидні непорозуміння, які ми зазначили вище, що на них і спинятись не доводиться.

Розглядом спроби районування України, переведеної В. Соловейчиком, ми вичерпуємо той матеріал, який дав нам збірник матеріалів українського Держплану.

Цікавою є одна з останніх спроб поділу України на райони, яку перевів в обсязі сільського господарства проф. К. Мацієвич, на жаль, лише конспективно і в загальних рисах. *)

В своєму підході до поняття району проф. К. Мацієвич стоїть дуже близько до проф. А. Челінцева, трактуючи його як поняття, що в'яже наукову та абстрактну категорію системи господарства з реальними місцевими його умовами, вводячи його в сферу питань та проблем сільсько-господарської географії. Так само близько підходить проф. К. Мацієвич до проф. А. Челінцева у визначенні метод і способів районування. Районоутворюючі прикмети проф. К. Мацієвич бере в зв'язку з їхньою характеристичністю для еволюції систем господарства, роблячи поміж ними особливий натиск на посівну площу. Комбінуючи різні прикмети сільсько-господарської продукції, проф. К. Мацієвич виділяє наступні райони: 1) район українського Полісся — житно-вівсяно-гречаний і конопляний — північ Волині і Чернігівщини з Радомиським повітом Київщини, 2) район західньо-центрального — лісостеповий та пшенично-буряковий — в складі полудневої Волині і Поділля за виключенням Балтського повіту, 3) район центрального — лісо-степовий, теж пшенично-буряковий, до якого належить вся Київщина без Радомиського повіту, 4) район центрально-східний — зерново-тютюновий — в складі південних повітів Чернігівщини, північних повітів Полтавщини та Харківщини, 5) район степо-лісовий — зерновий інтенсивний, куди входять південні повіти Полтавщини та центральні Харківщини, 6) район північно-степовий — зерновий безпаровий — в складі півночі Херсонщини та Катеринославщини і полудневих повітів Харківщини, 7) район західньо-степовий — зерновий екстенсивний, пшенично-кукурудзяний — в складі решти Херсонщини та двох повітів Катеринославщини, 8) район східньо-степовий — зерновий, екстенсивний в рештках перелогів, пшенично-ячмінний, куди входить решта території полуднево-східньої України.

*) Про с-г. райони України. С-г. збірник. Подєбради. 1927.

Проф. К. Мацієвич дає загальну характеристику кожного з визначених сільсько-господарських районів, вказуючи особливості кожного щодо експлуатації господарської площі, розподілу культур, характеру скотарства і ступені інтенсивності сільсько-господарської продукції взагалі. Конструкція проф. К. Мацієвича має ту вигідну сторону, що вона в своїй основній концепції виходить з трактування українського господарства, як окремого цілого. Але, як ми вказували, підход проф. К. Мацієвича є в своїй основі тотожним з підходом проф. А. Челінцева. Через це, ті критичні зауваження, які ми висувували проти концепцій проф. А. Челінцева, в тій чи іншій мірі торкаються і схеми проф. К. Мацієвича. Але, з огляду на конспективність викладу схеми проф. К. Мацієвича, трудно встановити, чи в усіх точках він поділяє погляди проф. А. Челінцева. Через те буде більш обережним не спинятись на розгляді його схеми в деталях до того часу, коли ця схема буде розроблена в належну повноту.

Розглядом схеми проф. К. Мацієвича ми закінчили розгляд того основного матеріалу, який існує щодо районування України. Поза межами розгляду з основного матеріалу ми залишаємо те, що лежить поза межами нашої теми — спроби районування природно-історичні, адміністративні тощо. Лишається зробити підсумки.

IV.

Загальний баланс переведеного нами перегляду спроб районування України дуже сприятливим назвати тяжко. Склався на це цілий ряд причин. Відіграло тут свою роль, само собою, загальне господарське становище України: пануючий аж до самих останніх часів примітивізм господарських відносин; слабкість через те зв'язків між окремими частинами народньо-господарського організму і трудність встановлення закономірностей. Звичайно, мав вплив також низький рівень вивчення української економіки та трактування її, як органічної частини російського господарства. Але мабуть найбільше значіння мала, найбільший вплив виявила на слабу розрібку справи районування України відсутність установлених поглядів на саму проблему економічного району з її теоретичного боку. Майже не було в проблемі економічного району тих тез, тих моментів в підході до неї, які користувалися б загальним визнанням. Через те майже кожен з дослідників уважав можливим займати свої позиції в цій справі, здебільшого звертаючи увагу на практичне переведення їх в життя, на техніку районування, а не на їх теоретичне обґрунтування. В зв'язку з цим і ті різниці в теоретичному підході до проблеми, до цілей і метод районування, які характеризують окремих авторів; той песимізм, вивчання неможливості чогось досягти і відмовлення від збудованих самим же автором конструкцій, що ми вказували, спиняючись на історії спроб районування; звідси ж ті різні підходи до практичного переведення районування, різні схеми поділу України на райони й того змісту, який належить

в них вкладати, й, нарешті, така мала кількість того, що набуло характеру загальної обов'язковості в усіх цих схемах і спробах.

Фактично ми можемо констатувати, що, не зважаючи на те велике значіння, що надається в російській літературі (під впливом якої конструювались спроби районування України) справі творення загальногосподарських районів, для України це питання лишилось нерозв'язаним. Ті спроби, які в цьому напрямі зроблено, і які існують, — не можуть бути визнані задовольняючими. Проект російського держплану з поділом України на два господарських райони — полудневий гірничо-промисловий і полуднево-західній — в зв'язку з тим методологічним підходом, який зайняли його автори, загалом не уявляє більшої цікавості. Конструкція дослідів 1900 року проф. Фоміна є інтересною в своїй описовій частині, тоді, як її конструктивна частина викликає низку сумнівів та заперечень і не може уважатись розв'язанням питання. В зв'язку з тими положеннями, які висунено нами вище, треба думати, що ця відсутність розв'язання проблеми загальногосподарського районування України, має не тільки українські причини, що про них ми щойно говорили, а й причини загального характеру — крайню складність і трудність при сучасній стадії наших знань знайти задовольняюче розв'язання цієї проблеми.

Так само цілком нерозв'язаною, а навіть власне й непоставленою є проблема районування української промисловості. Більше дають спроби сільсько-господарського районування, хоч і тут ще зовсім не можна говорити про наявність задовольняючого розв'язання справи. Те, що є в цій галузі в значній мірі уявляє лише матеріал, що має бути використаний майбутніми дослідниками. Але завдання конструювання економічних районів не полягає лише в тому, щоб більш або менш вдало зазначити їх межі на географічній мапі. Це є лише засіб для виявлення залежностей, які мусять бути ув'язані в загальною структурою економіки даної країни. Використання існуючого українського матеріялу в цих цілях переведено в незначних розмірах.

Ще раз підкреслюємо, що той основний висновок, який підказує нам ознайомлення з українськими спробами переведення районізації, — це висновок про необхідність більшої уваги і більшого розроблення теоретичних основ проблеми економічного району. Тільки на цьому ґрунті і цим шляхом може бути досягнуто позитивних наслідків.

Doc. V. Sadovský.

POKUSY O RAYONISACI UKRAJINY.

(R é s u m é.)

Pokusy o rayonisaci Ukrajiny lze roztrřiditi do dvou skupin: jednak z doby předválečné, kdy Ukrajina byla pokládána za integrální součástku všeruského státního celku, jednak z doby poválečné, kdy jest považována za samostatnou národohospodářskou jednotku.

V souvislosti se stálým národohospodářským vývojem a převahou zemědělství v ekonomice země, hlavní pozornost badatelů věnována byla venkovsko-hospodářské organizaci. Celá řada předválečných pokusů v tomto směru, jako na př. návrhy K. Arsenjeva, A. Jermolova, Mendělejeva, má nyní už jen význam historický. Veškeré tyto předválečné pokusy rayonisace vyznamenávají se neobyčejnou rozmanitostí a různorodostí pokud se týče vytčení úkolů a způsobů rayonisace. Je řada návrhů rayonisace, mezi nimi zvláště dlužno vymezení pokus prof. J. Skvorcova, jenž máje na zřeteli ekonomickou rayonisaci, ve skutečnosti znamená konstruování přírodně-historických rayonů. Jiná skupina návrhů pokouší se o provedení rayonisace na základě znaků kombinovaného rázu, tedy jak přírodně-historického, tak i hospodářského. Mezi těmito pokusy dlužno upozorniti na návrh Richtrův. Zvláštní místo zaujímají dva návrhy prof. Čelinceva, jenž zejména zdůrazňuje ve struktuře rayonů dynamickou stránku. Pokus o rayonisaci na hospodářském základě předvedl prof. Ljaščenko a Baskin. Z poválečných návrhů na rayonisaci Ukrajiny, traktujících tuto jakožto zvláštní národohospodářský celek, především zasluhuje pozornosti návrh profesora Fomina, ostatně úzce související s předválečnými obdobnými pokusy. Svůj návrh profesor Fomin basuje na ekonomickém principu. Na Ukrajině vymezuje tudíž tři rayony, báňsko-průmyslový, jižní obilně-obchodní a jihozápadní obilní a průmyslový rayon. Zajímavý pokus v tom směru byl podniknut rayonisační akcí při Deržpláně Ukr. SSR. Tento jednak kritizuje návrhy na rayonisaci Ukrajiny, předložené všeruskými činiteli a v pracích prof. L. Michelise, V. Solovejčika, jednak navrhuje vlastní schema rayonisace Ukrajiny. Kromě těchto návrhů v poslední době lze zaznamenati ještě schema rayonisace prof. K. Macjevvyče. Nehledě k početnosti stávajících návrhů na rayonisaci Ukrajiny, nelze říci, že tento problém je již rozluštěn. Jedním z rozhodujících důvodů, proč tato otázka nebyla dosud vyřešena — je nedostatek ustálených názorů na samotný problém ekonomického rayonu po stránce teoretické.

ÜBER DIE RAYONISIERUNG DER UKRAINE.

(R é s u m é.)

Die Versuche die Ukraina zu rayonisieren können in 2 Gruppen eingeteilt werden. Zur Ersten, gehören die Versuche der Vorkriegszeit, wo der Ukraina als ein Teil des russischen Staatsgebietes betrachtet wurde. Zur Zweiten, die Versuche der Nachkriegszeit, wo die Ukraina bereits als eine besondere volkswirtschaftliche Einheit behandelt wird.

Da die Ukraina in ökonomischer Hinsicht zu den unbedeutend entwickelten Ländern gehört und da die Landwirtschaft im wirtschaftlichen Leben dieses Landes überwiegt, widmen die Forscher ihre Aufmerksamkeit hauptsächlich der landwirtschaftlichen Rayonisierung dieses Landes.

Eine Reihe dieser Rayonisierungsversuche vor dem Kriege wie die von K. Arsenjen, A. Jarmoloff, Mendelejeff haben heute nur eine historische Bedeutung.

Alle diese Vorkriegs-Rayonisierungsversuche zeichnen sich, was die Aufgaben und die Art und Weise der Durchführung der Rayonisierung anbelangt, durch eine außerordentliche Mannigfaltigkeit aus.

Es gibt eine ganze Reihe verschiedener Entwürfe der Rayonisierung der Ukraina, unter welchen wir auf das Projekt des Prof. Schwortzoff besonders aufmerksam machen. Obwohl dieses Projekt zum Ziele eine ökonomische Rayonisierung hatte, wurde es in Wirklichkeit zu einer Konstruktion natürlicher Rayonisierung. Eine andere Gruppe dieser Rayonisierungsprojekte versucht, solche auf Grund kombinierter Merkmale, d. h. der natürlichen sowie der ökonomischen, durchzuführen. Unter diesen Projekten ist hier besonders dasjenige des Prof. Richters zu nennen. Zwei Projekte Prof. Schelinceffs, welche bei der Struktur des Rayons vor allem das *dynamische* Element in Betracht ziehen, werden besonders behandelt. Versuche der Rayonisierung auf ökonomischer Basis führen Prof. Ljaschtschenko und Baskin durch.

Von den Nachkriegsversuchen der Rayonisierung der Ukraina, die nun als eine spezielle volkswirtschaftliche Einheit behandelt wird, sticht in erster Linie das Projekt Prof. Fomine hervor, welches übrigens mit seinen analogen Versuchen der Vorkriegszeit eng zusammenhängt.

Dieses Projekt basiert auf ökonomischem Prinzip. Prof. Fomin unterscheidet drei verschiedene Rayonsarten in der Ukraina: den Berghütten-Industrie-Rayon, weiters den südlichen Getreide-Handels-Rayon und den südwestlichen Getreide- und Industrie-Rayon.

Ein interessantes Rayonisierungsprojekt der Ukraina wurde von der Rayonisierungs-Sektion des Derzplan (Staatsplankommission)

der Ukr. SSSR. ausgearbeitet. Dieses Projekt unterwirft einer Kritik alle Rayonisierungsentwürfe der Ukraina, welche von den Faktoren der Union Sowjetstaaten vorliegen und vertritt ihr eigenes Projekt an der Hand der Arbeiten.

Außer den erwähnten Projekten der neueren Zeit besteht noch das Rayonisierungs-Schema von Prof. Matzijewitsch.

Trotz aller dieser mannigfaltigen Projekte ist die Frage der Rayonisierung der Ukraina noch lange nicht gelöst.

